«Мы живем, под собою не чуя страны...» (тема трагедії О. Е. Мандельштама)

У російській літературі не раз траплялися драматичні протистояння між поетом і владою. Розмірковуючи про долю письменників, Герцен писав у 1851 році: «Жахлива, чорна недоля випадає в нас всякому, хто насмілиться підняти голову вище рівня, наліченого імператорським скіпетром... Історія нашої літератури або мартиролог, або реєстр каторги...»

Що ж змінилося в XX столітті? Та нічого. Історія повторюється: трагічно складається доля Цвєтаєвої, Ахматової, Платонова, Булгакова, Пастернака... Це далеко не повний перелік письменників, чия доля залежала від вождів. У цей довгий список входить і ім'я О. Е. Мандельштама. Його протиборство з владою почалося рано, хоча він, як і Блок, почувши музику революції, пішов служити більшовикам.

У 1922 р. до Луб'янки потрапив брат поета, Олександр. Осип заступився за брата, зустрівшись із самим «залізним Феліксом». З цього часу і почалися його прикрощі.

Вже в 1923 р. його ім'я було викреслено зі списків співробітників усіх журналів. Мандельштам знав, що кожний його рядок, кожний його твір пильно прочитуються. Проте в 1933 р. він пише памфлет, спрямований проти «батька народів». Б. Пастернак, згадуючи той час, писав про вірш, який прочитав йому Мандельштам. На запитання: «Хтось, крім мене, знає ці вірші?» — Мандельштам відповідав, що читав їх одній жінці. Пастернак порадив знищити їх негайно. Поет не обіцяв, але... 30 травня 1934 р. був заарештований. Ордер на арешт був підписаний самим Ягодою. От рядки з цієї епіграми:

Его толстые пальцы, как черви, жирны,

А слова, как пудовые гири, верны.

Тараканьи смеются усища,

И сияют его голенища.

За автором цих рядків прийшли вночі троє з понятими. На Луб'янці катували нічними допитами, яскравою лампою, солоною їжею, не даючи води. За спробу протестувати наділи гамівну сорочку, відправили в карцер. Ніхто не сумнівався, що за ці рядки він поплатиться життям, але його заслали на три роки у глухе містечко Чердинь на Камі. Через багато років слідчий, який займався реабілітацією, висловив здивування письменнику Каверіну з приводу настільки м'якого покарання, на що той висловив припущення, що, мабуть, Сталін був приголомшений прямотою Мандельштама. Є. Євтушенко підтверджує, що «Мандельштам був першим російським поетом, який написав вірші проти культу особистості Сталіна, який починався в 30-ті роки, за що і поплатився».

Після заслання йому заборонили мешкати в 12 значних містах Росії. Так Мандельштам опинився у Воронежі, де було важке, напівголодне існування, принизлива процедура щомісячної перевірки, стеження і цькування.

У 1937 році, коли прийшов кінець засланню, Мандельштам написав хвалебні вірші про Сталіна. З вуст Пастернака відомо про його телефонну розмову з диктатором, у котрій «батько народів» давав зрозуміти, що пом’якшити долю поета може тільки хвалебна ода, яку він благополучно прийме. От рядки з віршів, у яких Мандельштам хотів довести, що він не «ворог народу»:

И промелькнет пламенных лет стая,

Прошелестит спелой грозой Ленин,

И на земле, что избежит тленья,

Будет будить разум и жизнь Сталин».

Останній рядок цих віршів за рубежем, у тритомнику і в недавніх публікаціях даний в іншій редакції:

Будет губить разум и жизнь Сталин.

Мандельштаму повернули на рік відносну свободу. Але диктатор відчував, що поет не зломлений. 2 травня 1938 р. Мандельштам був знову заарештований, 27 грудня 1938 р., за документами, помер від паралічa серця, а його дружина одержала повідомлення про смерть тільки у червні 1942 р.

А закінчити хочу рядками, написаними в 1912 р.:

Паденье — неизменный спутник страха,

И самый страх есть чувство пустоты…

Немногие для вечности живут.

І в числі цих небагатьох Осип Ємільєвич Мандельштам.